

BEHMEN MİRZA KAÇAR KOLEKSİYONUNA AİT “RİYAZÜ’L-CENNE” ADLI ESER

MOHAMMAD RAZZAGHİ¹

Öz: *Riyazü'l-Cenne*, XVII. yüzyılın sonlarında başlayıp XIX. yüzyılın başlarında biten, ansiklopedi mahiyetinde Farsça bir eserdir. Eser, Zunuzi tarafından Hoy şehrinde bilimsel bir yöntemle kaleme alınmıştır. İran ve Türkiye’de; bir mukaddime, “ravza” olarak adlandırılan sekiz bölüm ve sonuç kısmından oluşan bu eserin üzerinden istinsah edilmiş farklı nüshalar bulunmaktadır. Mezkur nüsha, bugüne kadar bilinen en eski nüsha olup Tahran’da Melik Müzesi’nde bulunan 4380 numaralı, Katib Abbas Ali Selması tarafından Hicri 19 Muharrem 1265 yılında tahrir edilmiş nüshadır. Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi’nde Farsça elyazmalar bölümündeki ilk demirbaş olan bu değerli ve önemli elyazması, Katib Cafer bin Zeynelabidin Karacadaği tarafından Hicri 30 Ramazan 1242 (M. 27 Nisan 1827) yılında istinsah edilmiştir. İstanbul Üniversitesi’nde bulunan *Riyazü'l-Cenne* adlı eserle birlikte en eski nüshanın 1242 tarihli olduğu tespit edilmiştir.

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi’nde 2021-2022’de yapılan sayımda, 1617 adet çok değerli ve nadir Farsça eserin bulunduğu tespit edilmiştir. Makalede tanıtacağımız eser, Behmen Mirza Koleksiyonu’nun Türkiye’de ilk eseri olarak takdim edilmektedir. Çünkü bugüne kadar İran’daki elyazmaları uzmanları nezdindeki genel kanaate göre Behmen Mirza’ya ait Kaçar Kütüphanesi’nde bulunan kitaplar Tiflis’tedir. Ama bu eserin bilim dünyasına tanıtılmasıyla beraber Behmen Mirza’ya ait Kaçar Koleksiyonu’nun bir kısım eserlerinin farklı kütüphanelerde de bulunabileceği görülmüştür. Eserin bir diğer önemli yönü ise nüshanın eksiksiz bir şekilde sekiz ravzayı da içerisinde bulundurmasıdır. Bu makalemizde esere, müstensihe, Behmen Mirza ve koleksiyonuna dair genel bilgiler verildikten sonra her bir ravza ayrı ayrı ele alınacak ve hakkında detaylı bilgi verilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Riyazü'l-Cenne, Behmen Mirza Kaçar, Zunuzi, Cafer bin. Zeynelabidin Karacadaği, Nadir Eserler Kütüphanesi, NEKFY00001.

---

¹ İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Türk Tarihi Ana Bilim Dalı, Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Fars Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Öğretim Görevlisi, mohammadrazzaghi@istanbul.edu.tr, ORCID No: 0000-0001-8373-8550

THE WORK TITLED "RIAZU'L-JENNA" FROM THE BEHMEN MIRZA QAJAR COLLECTION

Abstract: *Riyazu'l-Cenne* is a Persian work in the form of an encyclopedia, which started at the end of the XVII century and ended at the beginning of the XIX century. The work was written by Zuzuni in the city of Hoy with a scientific method. In Iran and Turkey, there are different copies of this work, which consists of an introduction, eight chapters called "ravza" and a conclusion. The aforementioned copy is the oldest known copy to date, and the copy numbered 4380 in the Melik Museum in Tehran was edited by Katib Abbas Ali Selma in 19 Muharram 1265 Hijri. This valuable and important manuscript, which is the first fixture in the Persian manuscripts section of the Rare Works Library of the Republic of Turkey, Istanbul University, was copied by Katib Cafer bin Zeynelabidin Karacadagi in 30 Ramadan 1242 (M. 27 April 1827). It has been determined that the oldest copy, together with the work called *Riyazu'l-Cenne* in Istanbul University, is dated 1242.

In the census carried out in the Istanbul University Rare Books Library in 2021-2022, it was determined that there were 1617 very valuable and rare Persian works. The work that we will introduce in this article is presented as the first work of the Behmen Mirza Collection in Turkey. Because, according to the general opinion of the manuscripts experts in Iran, the books in the Qajar Library belonging to Behmen Mirza are in Tbilisi. However, with the introduction of this work to the world of science, it has been seen that some of the works of the Qajar Collection belonging to Behmen Mirza can be found in different libraries. Another important aspect of the work is that the copy contains eight ravzas completely. In this article, after giving general information about the work, the copyist, Behmen Mirza and his collection, each ravza will be discussed separately and detailed information about it will be tried to be given.

Keywords: Riyazul-Jenna, Behmen Mirza Qajar, Zuzuni, Cafer bin. Zeynelabidin Karacadagi, Rare Books Library, NEKFY00001.

Giriş

Elyazması eserler, dünyanın her bir yerinde içerik ve şekil bakımından çok önem ve değer arz ederler. Bir el yazma eser kendi döneminin koşullarındaki sanat, bilim, düşünce dünyalarını kendi bağlamında günümüze aktarmaktadır. Türk-İslam dünyasında her eserin kaleme alınış sebebi, yazılış süreci,

istinsahı, korunması, kayıp oluşu ve bulunuşu ayrı ayrı hikâyelere sahiptir. İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü, Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı, Nadir Eserler Kütüphanesi, Farsça elyazmaları demir baş defterinin 176. sayfasında ilk eser olarak *Riyazü'l-Cenne* adlı eserin yolculuk hikâyesini ele almaya çalışacağız. Eserin muhteviyatı şu şekilde özetlenebilir: Birinci ravza (3a-133a); bazı mukaddes zevat-ı şerife dair olup 28 alt bölümden oluşmaktadır. İkinci ravza (132b-182a); birinci ravzada adı geçen bazı mukaddes zevat-ı şerife mukabil, ayrıca habis zevata dair bilgiler içerir ve 7 bölümden oluşur. Üçüncü ravza (183b-282b; başlangıçtan nihayete kadar dünyadaki mevcudat hakkında olup 25 bölümdür. Dördüncü ravza (283/4b-397b); ulemayı, arifleri, edipleri, hece sırasıyla İslam öncesi hekimleri ve tasnif ettikleri eserleri, Arapça-Farsça şiirleri içerir. Beşinci ravza (398b-493a); Arap ve Acem şairler hakkında olup iki bölümden oluşur. Altıncı ravza (493b-541a); İslam öncesi ve sonrası gelmiş hükümdarlar hakkındadır. Yedinci ravza (542b-558a); ünlü şahıslar, vezirler, âlimler ve hattatlar hakkındadır. Sekizinci ravza (558b-577b); dağınık rivayetler ve çeşitli konular hakkındadır. Hatime (577b-578a); kitabın bitiş tarihi ve bitiş konusuyla ilgili bilgiler içerir.

Müellif Hasan Zunuzi, Azerbaycan Valisi olan Hüseyin Kulu Dumbulu'nun (1765-1799) tavsiyesiyle *Riyazü'l-Cenne* adlı eserini Hoy şehrinde yazmaya başlar. Hasan Zunuzi'nin kaynak eserlerden faydalanarak ve kendi tecrübelerine dayanarak yazdığı, ansiklopedik içerikli bu eser bitmeden önce Hüseyin Kulu Han vefat eder. Yerine ise, babası Abbas Mirza (1789-1833), annesi Prenses Asiye Hanım olan Behmen Mirza Kaçar 1839-1846 Azerbaycan'da vali olarak göreve başlar. Bilime önem veren ve kültürlü birisi olan Behmen Mirza, Tebriz'de bulunduğu sürede şair ve yazarları himaye ve teşvik etmiştir. Bu şekilde makalenin konusu olan değerli bir eser daha yani *Riyazü'l-Cenne* de ilim dünyasına kazandırılmıştır.

Kütüphanemizde mevcut olan bu değerli yazma eser, Hasan Zunuzi tarafından 1802'de yazılan El yazmasının ikinci istinsahı olarak 25 yıl sonra Katib Cafer bin Zeynelabidin Karacadaği'nin kaleme alışı ile 1827 yılında tahrir olunur. Katib Cafer bin Zeynelabidin Karacadaği'nin istinsah ettiği eserin 1840 (H. 1259) yılında Behmen Mirza Kaçar Kütüphanesi'ne giriş kaydı bulunmaktadır. Behmen Mirza Kütüphanesi'nin memuru olan Rezi Bey'in düştüğü notta:

“کتاب ریاض الجنه که حاوی بر جمیع علوم است بتاریخ سنه هزار و دویست و پنجاه و نه داخل کتاب خانه نواب شاهزاده کامیاب بهمن میرزا بهین خلف ولیعهد مغفور مبرور عباس میرزا گردید تحریر شهر شعبان سنه 1018¹”

“Bütün ilimleri kapsayan Riyazü'l-Cenne kitabı rahmetli veliaht Abbas Mirza'nın naibi Behmen Mirza Kütüphanesi'ne 1259 yılının Şaban ayında teslim edildi.” yazmaktadır.

Eserin Tebriz'den İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ne nasıl bir yolculukla geldiği hakkında elimizde henüz bir bilgi bulunmamaktadır. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde Sabrı Kalkandelen tarafından eserin sayfa numaralarının kaydına dair yazılan bir notta 7 Eylül 1926 tarihi yazılıdır.

İstanbul Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanı Sonay Tahmaz Kaleci tarafından İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde 13.12.2021 ile 15.04.2022 tarihleri arasında büyük titizlik ve özenle yürütülen bir sayım² gerçekleştirilmiştir. Bu sayım sürecinde Türkçe, Farsça ve Arapça yazmalarla birlikte İbnülemin Mahmut Kemal İnal Koleksiyonu'nda bulunan elyazması eserlerin ve evrakın³ sayımlarında bizzat ilk kez (08.12.2022) müze odasında (12 numaralı) yedinci dolabımın üst kısmının aşağısındaki ilk raf'ın sol tarafında eseri yakından görme şansımız olmuştur. Bizzat tarafından 24.10.2022 tarihinde Farsça NEKFY00001 numaralı *Riyazü'l-Cenne* adlı eserin ayrıntılı incelenmesine başlanmıştır.

ZUNUZI, MUHAMMAD HASAN İBNİ ‘ABDÜ’L RESUL (1758-1804)

Abdülresul oğlu Muhammed Hasan Zunuzi 1802 yılında bitirmiş olduğu *Riyazü'l-Cenne* adlı eserinde kendi tercüme-yi halini şu şekilde anlatmaktadır:

“18 Safer 1172'te (21.10.1758) Urmiye Gölü'nün kuzeybatısında, Çaldıran Ovası'nın güneydoğusunda yer alan Hoy şehrinde doğmuş, ailesi iki yıl sonra İran'ın Doğu Azerbaycan Eyaleti'nde bulunan Zunuz'a taşınmıştır. 1769

¹ 1018 tarihi kırmızı mürekkeple sonradan yazılmıştır.

² “Sayıma gönüllü katılan öğrencilere belge takdim töreni”, URL: <https://bit.ly/3mycD9k> Erişim Tarihi: 10.01.2023.

³ İbnülemin Mahmut Kemal İnal Şahıs Arşivi durum tespiti ve basit düzey tasnifi çalışması 4 Temmuz 2022 tarihinde başlatılmış, 14 Ekim 2022 tarihinde sonuçlandırılmıştır. Tasnif çalışması komisyon üyeleri öğretim görevlisi Selçuk Aydın, öğretim görevlisi Mohammad Razzaghi, kütüphaneci Okan Köseoğlu, kütüphaneci Kamile Yurdabak tarafından yapılmıştır.

(Hicri 1182) yılında Türkçenin dışında Farsçayı da öğrenmiş olan Muhammed Hasan, eğitimini devam etmek için dönemin bilimi ve ilim merkezi olan Tebriz şehrine gider. İlk başta yaşının küçük olması sebebiyle medreseye alınmayan Muhammed Hasan, Tulfarganlı Mevlana Muhammed Şefi'nin gördüğü bir rüya sayesinde eğitimine devam edebilir. Tulfarganlı Mevlana Muhammed Şefi, bir yıl boyunca Muhammed Hasan'ın eğitimiyile ilgilenir ve hatta kendi himayesine alır. Muhammed Hasan bir yıl sonra yeniden Hoy'a geri dönüp 4-5 yıllık edebiyat ve riyazet ilimlerini Mevlana Molla Abdü'l Peygamber'den öğrenir.

Muhammed Hasan eğitimini tamamlamak için 1781- 1784 yıllarında Bağdat'ın 100 km güneybatısında bulunan Kerbela şehrinde fakih, Şii müçtehid, Muhammed Bakır Vahid Behbehani, Mirza Muhammed Mehdi Şehristani (Hicri 1130- 1216) ve Ağa Seyitali gibi büyük alimlerden nakliye (Kuran ve Hadis ilmi) ilimleri öğrenir. Muhammed Hasan Kerbela'da eğitimini bitirir bitirmez yine doğduğu şehir olan Hoy'a gelir. Dini eğitimini sürdürmek için Muhammed Hassan 1787 (Hicri 1202) yılında Horasan Eyaleti'nin merkezi olan Meşhed' şehrinde Mirza Muhammed'den (Hicri 1152-1218) Kuran, Hadis ve riyazet ilimlerinin eğitimini tamamlar. Muhammed Hasan 1791 yılında son ilmi seyahatini İsfahan'a yapmış ve nihayet kendi doğduğu şehre dönerek ömrünün sonuna kadar bu şehirde yaşamış ve burada değerli eserlerini kaleme almıştır. Nihayet 1804 yılında Hoy'da hayata gözlerini kapatmıştır.*

Zunuzi'nin eserleri:

1. *Bahrü'l-Ulum* (Hicri 1209): Bir girişten, 7 bölümden ve bir bitişten ibarettir. Konu olarak edebiyat, tarih temalarını işler ve çeşitli hikâyelere ve Hoy tarihine yer verir.
2. *Risale-yi Ediye*: afetler ve belalara dairdir.
3. *Zübdetü'l-Amak*: Arapça kaleme alınmış olup Hicri 1213 tarihlidir.

⁴ Muhammed Bakır Vahid Behbehani, (d. 1706, İsfahan - ö. 1791, Kerbela).

⁵ 1788 de olabilir.

⁶ *Meşhed*; İran'ın Razavi Horasan Eyaleti'nin yönetim merkezi ve ülkenin ikinci büyük şehridir. Bkz. Mustafa Öz, "Meşhed", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 29, TDV Yayınları, Ankara 2004, ss. 362-363.

⁷ *İsfahan*; İran'da İsfahan Eyaleti'nin yönetim merkezi olan şehirdir. Aynı zamanda ülkenin üçüncü büyük şehridir. Bkz. Osman Gazi Özgüdenli, "İsfahan", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 22, TDV Yayınları, Ankara 2000, ss. 497-502.

⁸ Abdu'l Resul bin Muhammed Hasan Zunuzi, "Riyazü'l-Cenne ریاض الجنة", *İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Farsça Elyazmaları*, No: NEKFY00001, varak: 317b, 318a, 458b, 459a, 459b, 460a, 460b, 461a, 461b, 477a, Hoy 1802 (Hicri 1042).

4. *Ravzatü’l- Amal: Zübdetü’l-Amal* eserinin bir Farsça tercümesidir.
5. *Riyaz Mesaibü’l-Abrar.*
6. *Şarhi El-İstıbsar*: 4 ciltten oluşur.
7. *Elmohferet fil fününü’l- Muhtelif.*
8. *Vesiletü’n Necat*: Bir başlangıçtan, 5 bölümden, bir bi-tişten müteşekkil bir eser olup Feth Ali Şah için hazırlanmıştır.⁹
9. *Şiir Divanı (Divanı Fani Hoyi)*; 5564 beyitten oluşur.¹⁰
10. *Riyazü’l-Cenne*.¹¹

Riyazü’l-Cenne’nin İran’da bulunan elyazmaları listesi:

1. 219 Numaralı Meclis Kütüphanesi (Tahran), Nüshası: Birinci ravzası nesih hatla yazılmış olup katibi belli değildir. Hicri 13. yüzyıla aittir. Frengi kağıda, meşin hurma renkli mürekkeple yazılmış olup, ciltlidir. 351 sayfadan, 35 satırdan müteşekkil olup 19 x 13.5 ölçüsündedir.
2. 6194-75 Numaralı Dışişleri Bakanlığı (Tahran), Nüshası: Katibi belli değildir. Hicri 13. yüzyıla ait olup cetvel¹² ve serlevha içerir. 277 varaktan oluşan eserin ölçüleri 13 x 22’dir.
3. Kum Şehri A Nüshası: Mareşi Kütüphanesi, Nüsha No. 723. Eser tamdır. Nesih ve talik hatta yazılmış olup katibi Hakverdi bin Huda Bende Rası Mahlas Pervane’dir. Hicri 13. yüzyıla aittir. Müellif hattı üzerinden yazılmış olup cetvellidir ve birkaç serlevha vardır. Siyah tımaç renkli ciltle kaplıdır. 530 varaktan, 25 satırdan oluşur. Ölçüleri 47 x 29’dur.
3. Kum Şehri B Nüshası: Mareşi Kütüphanesi’ndeki 1454 numaralı nüshadır. Birinci ravza, 3.A eserindeki özellikleri taşır.
3. Kum Şehri C Nüshası: Mareşi Kütüphanesi’ndeki 1472 numaralı nüshadır. Eserde ikinci ve üçüncü ravzalar, 3.A eserindeki özellikleri taşır.

⁹ 1-8 arası olan el yazma eserler henüz yayımlanmamıştır.

¹⁰ Abdu’l Resul bin Muhammed Hasan Zunuzi, “*Divanı Fani Hoyi: Gencname*”, Haz. Şehriyar Hasanzade, Mirasi Mektup Yayınları, Tahran 2011.

¹¹ Seidullah Karabegli, Ali Dehqan ve Necibe Hünerver, “Moerrefi Nosheyi Hattı “Rozey-ı Haf-tom Riyazülcenne Az Mirza Muhammed Hasan Zunuzi Huyı”, *Baharistani Sühan (Üç Aylık Dergi)*, C. 24, Hoy Kış 2013, ss. 197-216.

¹² Cetvel; Sayfa kenarlarında metin kısmını içine alan dörtgen şekilde ince hatlardır ve birden çok olabilir. Ayrıca cetvel içleri renkli ya da yıldızlı olabilmektedir. Metin ve sayfa kenarlarında çeşitli motif süslemeler arasında yapılan çizgilere cetvel denilir.

4. Kum Şehri D Nüshası: Mareşi Kütüphanesi'ndeki 1502 numaralı nüshadır. Eserde beşinci ravza, 3.A eserindeki özellikleri taşır.
5. Kum Şehri G Nüshası: Mareşi Kütüphanesi'ndeki 1504 numaralı nüshadır. Altıncı, yedinci ve sekizinci ravzalar, 3.A eserindeki özellikleri taşır.
6. 62-61 Numaralı Dışişleri Bakanlığı (Tahran) Nüshası: Eser tamdır, Güzel bir nesih hattıyla Katib Abdullah Selması tarafından kaleme alınmıştır. Hicri 1216 yılına aittir. Kahve renkli timaç deri ile kaplı olup 564 sayfadır ve ölçüleri 47.5 x 33'dür.
7. 1612-F Numaralı Tahran Üniversitesi Nüshası: Mikrofilm 1-113.
8. 81 Numaralı Saltanatı (Tahran) Nüshası: Üçüncü ravzanın bitişidir. Şikeste talik hattı ile Katib Allah Kulu Dünbeli tarafından Hicri 1256 yılında kaleme alınmıştır. Nasireddin Şah Kaçar mührünü içerir. Cetvellidir ve 8 serlevha yıldızlı süslemesi bulunur. Tirme kağıt üzerine yazılan 964 sayfadan, 34 satırdan, 61 satır derkenarlardan oluşur. Eser yeşil renkli yağlı mukavva ciltle kaplı olup 46.5 x 28.5 ölçülerdedir [F:5-216].
9. 4380 Numaralı Melik (Tahran) Nüshası: Nesih hatla Katib Abbas Ali Selması tarafından Hicri 19 muharrem 1265 tarihinde kaleme alınmıştır. Beş serlevhadan; İsfahan tirme kağıdı üzerine yazılmış 430 varaktan, 40 satırdan oluşur. Yıldızlı yağlı ciltle kaplıdır ve 34 x 20.6 ölçülerdedir [F:1-252].
10. 1307 Numaralı Meclis Kütüphanesi (Tahran) Nüshası: 1. ciltte 287 varak ve değişik sayıda satır vardır. İlk önce 7 sayfa boyunca fihrist bulunur. İkinci ciltte 325 varak, 4 ravza vardır. Nesih hatla Katib Abdullah bin Muhammed Kulu Hoylu tarafından kaleme alınmıştır. Tarih belirtilmemiştir. Müellifin ölümünden sonra müellifin kendi eserinden istinsah edilmiştir. Süleyman Mirza mülkiyetindedir. Cemaziye-lahir 1304, Beyaz kâğıt, Kızıl renkli timaç ciltle kaplı olup 32 satırdan müteşekkildir [F: 2-219].
11. 3578 numaralı Milli (Tebriz) Nüshası: Talik ve nesih hatları ile Katib oğlu muhtemelen, müellif hattı üzerinden yazılmıştır, Frengi kağıt üzerine yazılmış 571 varaktan, 48-50 satırdan müteşekkildir. Deri ciltle kaplı olup 40.5 x 26.5 ölçüdedir [F: 2-789].¹³

¹³ Mustafa Dirayeti, "Fehristgan-ı Noshahaye Hattiy-i İnan", *FENXA*, İran İslam Cumhuriyeti Milli Kütüphane ve Esnad Kurumu, C. 17, 1. Bölüm, Tahran 2012, ss. 298-299.

Behmen Mirza Kaçar (1811-1884)

Abbas Mirza (1789-1833); Azerbaycan Valisi ve Saltanat Naibi'nin 26 oğlundan dördüncüsü olan Behmen Mirza Kaçar, 11 Ekim 1811'de¹⁴ Tahran'da dünyaya gelmiştir. Behmen Mirza'nın annesi Prenses Asiye Hanım'dır. Behmen Mirza; 1828-1834 yılları arasında Simnan ve Damgan'da, 1834'de Erdebil'de, 1834-1835'de Tahran'da, 1835-1839'de Kirmanşah'ta, Burucerd'te, Hermadan'da, Melayir'de, Silahur'da ve Tuyserkan'da, nihayet 1839-1846'de Azerbaycan'da vali olarak görev yapmıştır. O, bilim ve kültüre meraklı, alimleri ve sanatkarları himaye eden bir kişiydi. Tebriz'deki hükümdarlığı süresince şairleri ve yazarları himaye ederek onlar için samimi ve güvenilir bir ortam yaratmıştır. Behmen Mirza'nın Tebriz'deki büyük kütüphanesi, onun ilim ve edebiyata olan merakının göstergesidir. Ayrıca, kardeşi Mehmet Mirza'nın tavsiyesiyle 1833 yılında üç bölümden oluşan, 203 şairin tercüme-yi halini ve şiir örneklerini *Tezkire-yi Şahi* ünvanlı Erdebil'de tamamlamıştır.¹⁵

1845 yılında çok ağır hastalanmış olan Mehmet Şah'a karşı darbe planları yapmakta olan Behmen Mirza, Allah Yar Han Asifü'd Devle ve oğlu Hasan Han Salar'ın planları Şah'ın iyileşmesiyle altüst olmuştur. Ardından, yönetimdeki bazı görev değişiklikleri Behmen Mirza'yı endişelendirmiş, Mirza 1847 yılının Eylül ayının başlarında Tahran'a gelmek mecburiyetinde kalmıştır. Behmen Mirza, Tahran'da Mirza Ağası Makuyi'nin kalkıştığı¹⁶ olaylarla ilgili olarak 1 Mart 1848'de Rusya'nın baş elçisi Vezir Muhtar'ın evine sığınır. Sonuçta Behmen Mirza, İran Devleti adına çalışmalarına rağmen uzun süre sığınmacı pozisyonunda bulunduktan sonra Haziran 1848 tarihinde Reşt yoluyla Tiflis'e gitmiş, sonrasında da ailesi de Tebriz'den ona katılmıştır. Behmen Mirza dört yıl Tiflis'te yaşadıktan sonra Şuşa'ya yerleşir.¹⁷ 131 sayfadan oluşan Kafkasya tarihi üzerine kaleme aldığı eserini 1877 yılında *Şükürname-i Şahenşahi* adıyla tamamlar. Bu eser Cengiz Han döneminden başlayıp Kaçar Ağa Muhammed

¹⁴ Mahmut Mirza Kaçar, *Tezkire-yi Gülişeni Mahmut*, İran Meclis Kütüphanesi Farsça El Yazmalar, No: IR10-19332, 45b-46a, Hicri 23 Şevval 1226 (Miladi 10 Kasım 1811).

¹⁵ Hüseyin Ahmedi, “Behmen Mirza ve Şekername-i Şahenşahi”, *Kitab-i Mah Tarih ve Coğrafya*, Tahran 2005, s. 83.

¹⁶ Hacı Mirza Abbas, “Aqasi” unvanıyla bilinir, İranlı bir politikacıdır ve 1835-1848 yılları arasında Kaçar Kralı Şah Muhammed Kaçar'ın sadrazamlığını yapmıştır. Bkz. A. Amanat, “Aqasi”, *Encyclopaedia Iranica*, C. II, S. 2, ss. 183-188. URL: <https://iranicaonline.org/articles/aqasif-ujuli-mnsz-adras-ivxni-ca>, Erişim Tarihi: 06.03.2023.

¹⁷ Hüseyin Ahmedi, *a.g.m.*, s. 84.

Han dönemine kadar Kafkasya tarihini kapsamaktadır.¹⁸ *Şükürname* eseri Ragıp Kerimov tarafından Türkçeye tercüme edilerek kiril alfabesiyle 1999 yılında Bakü'de yayımlanmıştır. 2005 yılında ise diğer bir nüshası Tahran'da, Hüseyin Ahmedi tarafından Dışişleri Bakanlığı Yayınları'ndan çıkmıştır. Behmen Mirza 73 yaşında 28 Şubat 1884'te (Hicri 1 Cemaziyelevvel 1301) Karabağ'da vefat etmiştir. Kabri, Şuşa'daki İmanzade İbrahim İmanzade Türbesi'nde bulunmaktadır.¹⁹ Cenaze törenine Gence Valisi Bogdokov iştirak etmiştir.²⁰

Azerbaycan Cumhuriyeti Behmen Mirza Koleksiyonu

Behmen Mirza'nın özel kütüphanesinde topladığı değerli ve nadir elyazmaları ölümünden sonra farklı şehir ve ülkelere dağılmıştır. Nitekim Azerbaycan Ulusal Bilimler Akademisi Muhammed Fuzuli Adını Taşıyan Yazmalar Enstitüsü'nün 9 koleksiyonundan biri Behmen Mirza Koleksiyonu'dur.

Behmen Mirza Koleksiyonu'na dahil olan 21 elyazması eserin listesi şu şekildedir:

1. Elyazma M-142/142 22 numaralı eser: Kuran-ı Kerim.
2. Elyazma M-15/15 23 numaralı eser: Mecmer Hüseyin Tebateban Divanı.²¹
3. Elyazma M-36/36 24 numaralı eser: Divan. 3. M-53/53 25. Mesut Se'd Divanı.²²
4. Elyazma M-61/61 26 numaralı eser: Ali bin Abu Talip Divanı.²³
5. Elyazma M-218/218 27 numaralı eser: Abiverdi Divanı.²⁴

¹⁸ Hüseyin Ahmedi, *a.g.m.*, ss. 85-86.

¹⁹ Muhammed Hasan Han İtimadü's-Saltana, *Ruzname Hatrat*, Haz. İreç Afşar, Emir Kebir Yayınları, II. Baskı, Tahran 1350, s. 283.

²⁰ Hüseyin Ahmedi, *a.g.m.*, ss. 85.

²¹ Hüseyin Tebateban, *Mecmer Hüseyin Tebateban Divanı*, El Yazması, Tahran ty.

²² Tahir Mirza Abdul Hasan, *Divanı Tahir*, Şuşa 1913; Mesut Se'd Salman, *Divanı Mesut*, yy. 1638.

²³ Hazreti Ali, *Ali bin Abu Talip Divanı*, Tebriz 1828.

²⁴ Envari Ohededdin Abiverdi, *Divanı Enveri*, Katip Abül Hasan Cerbadıganı, yy. 1600.

6. Elyazma M-380/380 28 numaralı eser: Şehriyar İraki Divanı.²⁵
7. Elyazma S-150/9104 29 numaralı eser: Ebvabü'l Cenân (Kalbin Kapıları).²⁶
8. Elyazma S-731/9684 30 numaralı eser: Kimya-i Saadet (Saadet kimyası).²⁷
9. Elyazma A-734/13908 31 numaralı eser: Guy o Çogan (Sopa, değnek).²⁸
10. Elyazma M-109/109 32 numaralı eser: Yene de (Eser İsimsiz).²⁹
11. Elyazma M-440/440 33 numaralı eser: Hakan-ı Şirvani Külliyyatı.³⁰
12. Elyazma M-211/211 34 numaralı eser: Mecmua Şiir Zuhurı ve Senan.³¹
13. Elyazma B-2307/3932 35 numaralı eser: Nesrül-Leali (Güzel Nesirler).³²
14. Elyazma D-245/10222 36 numaralı eser: Ravzatu's-Safa (Mirhand Tarihi).³³
15. Elyazma D-359/10336 37 numaralı eser: Tarih-i Cihan Ara (Cihan Şümül Tarih).³⁴
16. Elyazma M-24/24 38 numaralı eser: Tezkire-yi Muhammed Şahi.³⁵

---

²⁵ Ferideddin İbrahim ibni Şehriyar İraki, *Divanı İraki*, yy. ty.

²⁶ Muhammed Kazvini, *Ebvab'ül Cenân*, yy. 1863.

²⁷ Zeyneddin Tusî, *Kimya-i Saadet*, yy. ty.

²⁸ Arif Heratî, *Guy o Çogan*, Şuşa 1870.

²⁹ Eserin ismi ve yazar hakkında bilgi yoktur. Bir tek katibin ismi Muhammed El Kavâm'dır.

³⁰ Afzeleddin Şirvanî, *Hakan-ı Şirvani Külliyyatı*, yy. ty.

³¹ Zuhurı ve Senan, *Mecmua Şiir Zuhurı ve Senan*, Katip Kam Divane, yy. ty.

³² Adil Şirazlı, *Nesrül-Leali*, Katip Yusuf Şeyh Muhammed, yy. 1504.

³³ Mirhand, *Ravzatu's-Safa*, Herat 1614-1622.

³⁴ Muhammed Sadık Mervezi, *Tarih-i Cihan Ara*, yy. ty.

³⁵ Behmen Mirza Kaçar, *Tezkire-yi Muhammed Şahi*, Katip Muhammed Hüseyin Tebrizi, Erdebil 1832.

17. Elyazma M-108/108 39 numaralı eser: Tezkire-yi Şuara (Şairler Tezkiresi).³⁶

18. Elyazma M-243/243 40 numaralı eser: Tuḥfet'ül Mü'min (Mü'min'in Hediyesi).³⁷

19. Elyazma S-219/9172 41 numaralı eser: Habibü's Siyer (Beşer hakkında tarihi rivayetler).³⁸

20. Elyazma A-365/811 42 numaralı eser: Çihil Hadis (Kırk Hadis).³⁹

21. Elyazma D-214/10191 43 numaralı eser: Şahname.⁴⁰

Eserin Fiziksel Özellikleri

Riyazü'l-cenne (رياض الجنة), İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Farsça Yazmalar (NEKFY) Bölümü'ndeki NEKFY00001 numaralı evraktır. Eserin yazarı Muhammed Hasan bin Abdurresul el-Hüseyni el-Zenuzi el-Tebrizi'dir.⁴¹ Eserin ilk yazıldığı tarih Hicri 9 Ramazan 1216, Miladi 13 Ocak 1802'dir. Eserin ilk yazıldığı yer İran'ın Batı Azerbaycan Eyaleti'ndeki Hoy şehridir. Eserin katibi Cafer bin Zeynelabidin Karacadaği'dir.⁴² Eserin istinsah tarihi Hicri takvime göre 30 Ramazan 1242, Miladi takvime göre 27 Nisan 1827'dir. 572 varaktan oluşur. Ciltlidir. Ölçüleri 425 x 285 cm'dir. Metin ölçüsü 290 x 175 cm'dir. Behmen Mirza Kaçar Kütüphanesi'ne giriş tarihi Hicri 1259, Miladi 1844'tür. Eserde kullanılan kaşelere gelince eserde Behmen Mirza'ya ait 2 farklı mühür bulunmaktadır. İlk mühürde Farsça “یگانه گوهر دریای”⁴³ yazılı olup 0a, 283/4a, 398a. İkinci mühürde Farsça olarak “بهمن خسروی بهمن”⁴⁴ yazılı 152a, 163a, 218a, 273a. Eserde

³⁶ Devletşah Semerkenti, *Tezkire-yi Şuara*, Dezful 1609.

³⁷ Mir Muhammed Mü'min Hüseyni, *Tuḥfet'ül Mü'min*, yy. 1669.

³⁸ Handmir, *Habibü's Siyer*, yy. 1603.

³⁹ Abdurrahman Cami, *Çihil Hadis*, yy. ty.

⁴⁰ Tahir Nur Aliyev, *El Yazma Koleksiyonlar Kataloğu*, Azerbaycan Ulusal Bilimler Akademisi Muhammed Fuzuli Adım Taşıyan Yazmalar Enstitüsü, Bakü 2006, ss. 54-99.

⁴¹ Orijinal eserde şu şekilde geçmektedir: محمد حسن ابن عبدالرسول الحسيني الزنوزي التبريزي / Muhammed Hasan bin Abdurresul el-Hüseyni el-Zenuzi el-Tebrizi olarak geçer.

⁴² Orijinal eserde katibin adı جعفر بن زين العابدين قراجه داغی / Cafer bin Zeynelabidin Karacadaği olarak geçmektedir. Katib hakkında kaynaklarda bir bilgiye rastlanmayıp araştırma devam etmektedir.

⁴³ Yegane Goher Derya-ı Hüsrev'i Behmen.

⁴⁴ Behmen İbni Naibü's-Saltana Abbas Mirza-ı Kaçar.

ansiklopedik bilgiler verilerek tarihten, coğrafyadan, vezirlerden bahsedilerek, şürlere yer verilmektedir. Eser bir mukaddeme, 8 ravza ve bir sonuçtan oluşur. Parlak sarı, aharlı kağıt üzerine yazılmıştır. Eserin tamir görmüş sayfaları mavi ve yeşil pervaz içine yerleştirilmiştir. Siyah meşin şemseli cildi vardır ve 425 x 285 cm ölçülerindedir. 572 varaktan oluşur. İnce nesih hattıyla yazılmıştır. 70 derkenar satırdan ve metin içi 30-40 satırdan oluşur. Metinde unvanlar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. 7 adet serlevha⁴⁵, çiçek motifleriyle müzehheptir. Bir serlevhamın (493b) yeri belirlenmiş ama tezhip yapılmamıştır.

İlk tezhip (varak no. 0b), 128 x 91 mm’dir, gül ve çiçek süslemesidir. İkinci tezhip 132b, 126 x 37 mm’dir, gül ve çiçek süslemesidir. Üçüncü tezhip 183b, 127 x 37 mm’dir, gül ve çiçek süslemesidir. Dördüncü tezhip 283/4b, 125 x 74 mm’dir, gül ve çiçek süslemesidir, içinde yazı yoktur. Beşinci Tezhip 398b, 127 x 38 mm’dir, gül ve çiçek süslemesidir ancak içinde yazı yoktur. Altıncı tezhip 493b, 127 x 48 mm’dir, tezhip yapılmamıştır ama yeri çizilmiştir. Yedinci tezhip 542b, 129 x 39 mm’dir, gül ve çiçek süslemesidir ama içinde yazı yoktur. Sekizinci tezhip 558b, 126 x 39 mm’dir, gül ve çiçek süslemesidir ama içinde yazı yoktur. Tezhiplerin İran’ın Azerbaycan vilayetinde yapıldığı kesindir ama maalesef kimin tarafından yapıldığı şimdilik tespit edilememiştir. Çünkü eserde tezhip ve ciltleme konusunda hiçbir bilgi mevcut değildir. Eserin istinsah edildiği dönemi incelemek suretiyle Azerbaycan’da ressamlık ve tezhip sanatıyla çalışan insanların tezhipleriyle mukayese edilmek şeklinde müzehheplerin kim olduğu ispat edilebilir.

Başlangıç

هذا كتاب رياض الجنة. بسم الله الرحمن الرحيم. احمد الله الذي عجزت عن احاطه متفرقات
نعمه مجاميع صفائح العقول و الاوهام...⁴⁶

⁴⁵ *Serlevha*; elyazma eserlerde giriş sayfasının üst kısmına yapılan süslemeye denilir.

⁴⁶ Bu Riyazü'l-cenne kitabidir. Rahman ve Rehim olan Allah’ın adıyla. akılların ve hayallerin sayısız nimetlerini kuşatmaktan aciz kaldığı Allah’a hamdolsun. Haza kitab o Riyazü'l-cenne. Bismilla-hirrahmanirrahim. Ahmed allahü’l lezi azezet en ehate moteferrikat ne’me mecami’ sefayel ugul ve evham.

Bitiş

...الله الملك المنان... كتبه صورہ صورہ خط المؤلف ... جعفر بن زین العابدین قراجه
داغی... فی سلخ شهر رمضان المبارک من سنہ اثنین و اربعین و مائتین بعد الف من ہجرہ النبویہ
صلعم.⁴⁷

Ravzaların Başlık ve İçerik Konuları

Birinci ravza (3a-133a); bazı mukaddes şerif zevat şahıslar 28 alt bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm Cenab-ı Allah'ın sıfatları; ikinci bölüm Peygamber Efendimiz'in hayatı, gazveler, miraç, Kur'an ahkâmı, ayetlerin nüzul sırası, Peygamber hakkında Arapça ve Farsça şiirler, hadisler, kasideler; üçüncü bölüm Birinci İmam Hazret-i Ali'nin yaşamı hakkında, Arapça ve Farsça övgü şiirleri; dördüncü bölüm Hazreti Hasan hakkında, beşinci bölüm Hazreti Hüseyin ve kербela olayları, kербela şehitleri ve katilleri hakkında; altıncı bölüm *Hazreti Zeynelabidin*⁴⁸; yedinci bölüm *Hazreti Muhammed el-Bakır*⁴⁹; sekizinci bölüm Hazreti Ca'fer es-Sadık; dokuzuncu bölüm *Hazreti Musa el-Kazım*⁵⁰; onuncu bölüm *Hazreti Ali El-Rıza*⁵¹; on birinci bölüm *Hazreti Muhammed el-Taki*⁵²; on ikinci bölüm *Hazreti Ali el-Naki*⁵³; on üçüncü bölüm *Hazreti Hasan el-Askeri*⁵⁴; on dördüncü bölüm Hazreti Mehdi; on beşinci bölüm On İki İmam

⁴⁷ Cenabi Allah en merhametli meliktir. Müellif hattının üzerinden yazılmış nüsha üzerinden istinsah oldu... Cafer bin Zeynelabidin Karacadağı. Ramazan ayının sonu sene 1242 Hicret sonrası Cenabi Allah'ın Selami ona gelsin. Allahol Melekel Menman... Ketebe suret suret hattı moellif Cafer bin Zeynelabidin Karacadağı ... fi selh şehri Ramazan Elmübarek men sene esneyn ve erbein ve matin bado elfen min hicret-i nebevi selem.

⁴⁸ *Hazreti Zeynelabidin*; İsnâaşeriyye'nin dördüncü ve İsmailiyye'nin üçüncü imamı kabul edilir. Bkz. Ahmet Saim Kılavuz, "Zeynelabidin", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 44, TDV Yayınları, İstanbul 2013, ss. 356-366.

⁴⁹ *Hazreti Muhammed el-Bakır*; İsnâaşeriyye'nin beşinci ve İsmailiyye'nin dördüncü imamı. Bkz. Mustafa Öz, "Muhammed el-Bakır", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 30, TDV Yayınları, İstanbul 2020, ss. 504-505.

⁵⁰ *Hazreti Musa el-Kazım*; İsnâaşeriyye'nin yedinci imamıdır. Bkz. Mustafa Öz, "Musa el-Kazım", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 31, TDV Yayınları, Ankara 2020, ss. 219-221.

⁵¹ *Hazreti Ali e-Rıza*; İsnâaşeriyye'ye göre on iki imamın sekizincisidir. Bkz. Ahmet Saim Kılavuz, "Ali e-Rıza", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 2, TDV Yayınları, İstanbul 1989, ss. 436-438.

⁵² *Hazreti Muhammed el-Taki*; İsnâaşeriyye'nin dokuzuncu imamı. Bkz. Mustafa Öz, "Muhammed El-Cevad", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 30, TDV Yayınları, Ankara 2020, ss. 512-513.

⁵³ *Hazreti Ali el-Naki*; Ali evladından biri ve on iki imamın onuncusudur. Bkz. Ahmet Saim Kılavuz, "Ali El-Hadi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 2, TDV Yayınları, İstanbul 1989, ss. 394-395.

⁵⁴ *Hazreti Hasan el-Askeri*; İsnâaşeriyye Şiası'nın on birinci imamıdır. Bkz. Hamid Algar, "Hasan El-Askeri, Hasan B. Ali", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 16, TDV Yayınları, İstanbul 1997, s. 289.

hakkında bilgi ve övgü şiirleri; on altıncı bölüm *Beytül Makdis*⁵⁵ hakkında; on yedinci bölüm *Beytü’l-Haram*, kible ahkamı, beldelerin eni ve uzunluğu, kible tanıma marifetleri, hendese daireleri; on sekizinci bölüm Medine-yi Müşerrefe hakkında ahkam ve bilgi; on dokuzuncu bölüm *Meşhed-i Sırrı min ray*⁵⁶; yirminci bölüm *Meşhed-i Kazımiye*⁵⁷; yirmi birinci bölüm *Meşhed-i Kerbela*⁵⁸ hakkında hadis, şiir ve hikayeler; yirmi ikinci bölüm Meşhed-i Necef; yirmi üçüncü bölüm Meşhed-i Tus; yirmi dördüncü bölüm Medine-i Kum; yirmi beşinci bölüm Mekan-ı Feh ve başka mekanlar (Mekke civarında bir mekânın adıdır) hakkında bilgi; yirmi altıncı bölüm Seyyid boyları ve lakapları hakkında; yirmi yedinci bölüm Peygamber Efendimizin yakınları hakkında; yirmi sekizinci bölüm *Selman, Abuzer, Mikdad* gibi sahabeler hakkındadır. İkinci ravza (132b-182a); birinci ravzada adı geçen bazı mukaddes şerif zevat şahıslara mukabil habis insanlar hakkında bilgi verir ve ilk bölümü Şeytan hakkındadır. İkinci bölüm sahte peygamber ve yoldan azanların, üçüncü bölüm kafir ve yoldan çıkmışların hakkında, Akebe ve Aşere halkının hakkında, dördüncü bölüm, Kavimlerin bazı ünlüleri, ekabirleri, beşinci bölüm kovulmuşların hakkında hikayeler hakkında, altıncı bölüm dört mezhepte doğru yoldan çıkan alim ve şeyhlerin hakkında, yedinci bölüm sekiz (semaniye) alim, كتب السنة⁵⁹ musannifleri hakkındadır. Üçüncü ravza (183b-282b); başlangıçtan nihayete kadar dünyada olan mevcudat hakkında olup ilk bölümünde dünyanın yaratılışından ve azametinden söz edilir. İkinci bölüm dünyanın 6 günde yaratılması hakkında, üçüncü bölüm alemin yaratılışı hakkında, dördüncü bölüm *arşın* ve *kürsün*⁶⁰ anlamı hakkında, beşinci bölüm *arşın* taşıyıcıları ve çevresi hakkında, altıncı bölüm *Heceb tefsiri* hakkında, yedinci bölüm dünyanın azameti hakkında, sekizinci bölüm alemler ve

⁵⁵ *Beytül Makdis*; Üç ilahi dinde de önemli bir yere sahip olan ve kutsal sayılan şehir. Bkz. Ömer Faruk Harman, “Kudüs”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 26, TDV Yayınları, Ankara 2002, ss. 323-327.

⁵⁶ *Meşhed-i Sırrı min ray*; Dini bir özelliğe sahip veya topluma mal olmuş kimselerin şehid olduğu yahut defnedildiği yer. Bkz. Mustafa Öz, “Meşhed”, ss. 362-363.

⁵⁷ *Meşhed-i Kazımiye*; Irak’ın başkenti Bağdat’ın dokuz ilçesinden biridir. Bkz. Erdoğan Akkan, “Irak”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 19, TDV Yayınları, Ankara 1999, ss. 83-85.

⁵⁸ *Meşhed-i Kerbela*; Hz. Hüseyin’in türbesinin bulunmasından dolayı Şiiler’ce kutsal sayılan şehir. Bkz. Mustafa Öz, “Kerbela”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 25, TDV Yayınları, Ankara 2022, ss. 271-272.

⁵⁹ *Kütüb-i Sıtte*; Hadislerin büyük bir kısmını ve genellikle güvenilir olanlarını ihtiva eden altı hadis kitabıdır. Bkz. M. Yaşar Kandemir, “Kütüb-i Sıtte”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 27, TDV Yayınları, Ankara 2003, ss. 6-8.

⁶⁰ *Arş* ve *kürs*; İslam inancına göre göklerin en yükseği, dokuzuncu gök, Tanrı’nın katıdır. Bkz. Yusuf Şevki Yavuz, “Arş”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 3, TDV Yayınları, İstanbul 1991, ss. 406-409.

halayık hakkında, dokuzuncu bölüm dünyanın yaşı, başlangıcı ve bitişi hakkında, onuncu bölüm mevcudatın (kainat ve yaratılmış olan her şey) kısımları hakkında, on birinci bölüm meleklerin yaratılışı hakkında, on ikinci bölüm cinlerin yaratılışı ve onlar hakkında, on üçüncü bölüm Adem'in yaratılışı ve son peygambere kadar peygamberlerin birer birer yaratılışı hakkında, on dördüncü bölüm geçmiş bölümlerde verilen konularla ilgili faydalar hakkında, on beşinci bölüm peygamberlerin sayısı hakkında, on altıncı bölüm Ülü'l-Azm⁶¹ peygamberlerin manası hakkında, on yedinci bölüm peygamberler ve imamların günahattan tenzih olmaları hakkında, on sekizinci bölüm yedi iklim ve ünlü şehirleri, bölmeler ve garaipleri hakkında, on dokuzuncu bölüm denizler ve büyük nehirler, yerin yuvarlak olmasıyla ilgili konular hakkında, yirminci bölüm meşhur dağlar, Ashab-ı Kehl⁶² hikayesi hakkında, yirmi birinci bölüm taşlar, maddenler, metaller hakkında, yirmi ikinci bölüm nebatat hakkında, yirmi üçüncü bölüm kara ve deniz hayvanları hakkında şiirler, hece sırasıyla verilen hikayeler hakkında, yirmi dördüncü bölüm evren (yağmur, kar, rüzgarlar, yıldırım,) deprem ve patlama nedenleri hakkında, yirmi beşinci bölüm Gök ve burçlar hakkındadır. Dördüncü ravza (283/4b-397b); Ulema, arifler, edipler hece sırasıyla, İslam öncesi hekimler ve tasnif ettikleri eserler, Arapça, Farsça şiirlerden oluşur. Beşinci ravza (398b-493a); Arap ve Acem şairler hakkındadır. Birinci bölüm ünlü Arap şairleri hakkında, ikinci bölüm hece sırasıyla Acem şairleri hakkındadır. Altıncı ravza (493b-541a) ve 541b ve 543a'da hükümdarların tablosu da vardır. İslam'dan önceki ve sonraki padişahlar hakkındadır. Yedinci ravza (542b-558a); ünlü şahıslar, vezirler, alimler ve hattatlar hakkındadır. Sekizinci ravza (558b-577b); müteferrika rivayetler ve çeşitli konular hakkındadır. Hatime (577b-578a); kitabın bitiş tarihi ve konusuyla ilgili bilgiler içerir. Bunun yanı sıra 113b tamir görmüştür. 182b ve 183a boş varaklardır.

Tablo:

19a. (adadı mütellikat bil kuran). 107 b (şehirlerarası mesafe جدول ابعاد
بلا). 109b (şehirlerin yüz ölçümü). 541b-542a: hükümler tablosu.

⁶¹ *Ülü'l-Azm*; Kur'an-ı Kerim'de bazı peygamberler için kullanılan bir tabir. Sözlükte "sabırlı, gayretli ve kararlı kimseler" demektir. Bu tabir Kur'an'da, Resül-i Ekrem'e peygamberlerden azimli ve kararlı olanların sabrediş gibi sabretmesinin emredildiği bir ayette geçmektedir Bkz. Muhammed Aruçi, "Ülü'l-Azm", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 42, TDV Yayınları, İstanbul 2012, ss. 294-295.

⁶² *Ashab-ı Kehl*; Bir mağarada yıllarca uyuduktan sonra tekrar uyandıkları Kur'an-ı Kerim'de haber verilen arkadaş grubu. Bkz. İsmet Ersöz, "Ashab-ı Kehl", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 3, TDV Yayınları, İstanbul 1991, ss. 465-467.

Çizim:

105a (Kâbe'nin yüz ölçümü). 108a (hindiye daire: yönler ve *Nisfî'n-Nahar*⁶³ hattı ve kible yönünü belirten dairevi çizim). 108b (kible yönü). 248b (minare). 279b (astronomi). 389b: yazı ile bir ağaç resmi. 561b insan hayatı, belalar ve ölümle ilgilidir ve bir dörtgen çizgi içindedir. Derkenarda 563b ufacık bir üçgen. 567a Ramazan ayıyla ilgilidir ve ağaç resmi vardır.

Eserde Kullanılan Bazı Örnek Kaynaklar

Abdul Resul oğlu Muhammed Hasan Zunuzi 1802 yılında telif ettiği *Riyazü'l-Cenne* adlı eserinde çok fazla kaynak kitaplardan faydalanıp eser adlarını da metinde tahrir etmiştir. Eserde kullanılan bazı kaynaklar şunlardır:

*Biharü'l Envar*⁶⁴ (194b), *Acaibü'l Buldan*⁶⁵ (219b), *Tarih-i Azadi*⁶⁶ (220b), *Mücemül Buldan ve Mesalik ve Memalik*⁶⁷ (214a), *Sahibü'l Mücem* (328b), *Kitabü'l-Mesalik ve'l Memalik İstahri*⁶⁸ (229a), *Nüzhetü'l Kulub*⁶⁹ (233a- 238b), *Mu'cemü'l Büldan* (306b), *Habibü's Siyer* (322a), *Münşeat Gazi Mir Hüseyin* (344a).

Eserin Önemi

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'ndeki Farsça el yazmalar bölümünde ilk demirbaş olan bu değerli ve önemli el yazması, Cafer bin Zeynelabidin Karacadaği tarafından kaleme alınmıştır. Eserin son sayfasında (578a) kendi yazdığına dayanarak yazar Hasan Zunuzi'nin el yazması üzerinden değil bir vasıtayla istinsah edilmiştir.

⁶³ *Nisfî'n-Nahar*; Meridyen ya da boylam, Dünya üzerindeki aynı boylama sahip noktaların birleşmesi ile oluşan yarım daire şeklindeki varsayımsal yaylar.

⁶⁴ *Biharü'l Envar*; Muhammed Bakır el-Meclisî'nin (ö. 1110/1698 [?]) Şii-İmami rivayetlerin tamamını içine alacak tarzda hazırladığı Arapça derleme eseridir.

⁶⁵ Seraceddin İbniverdi, *Acaibü'l Buldan*, Farsçadan Çev. Muhammed Takeddomi Saberi, Astan Kods-i Razevi Kurumu, Tahran 2018.

⁶⁶ Ahmet Mirza, *Tarih-i Azadi*, İntişarati Serv, Tahran 1983.

⁶⁷ *Mücemül Büldan ve Mesalik vel Memalik*; Yakût el-Hamavi tarafından yazılan ansiklopedi kitabıdır. Yazar, 1224 yılında bu kitabı yazmaya başlar, ölümünden bir yıl önce 1228 yılında bitirir. Bkz. Yakût el-Hamavi, *Mücemül Büldan ve Mesalik vel Memalik*, Sazman Miras Ferhengi Yayınları, Çev. Ali Naki Veziri, Tahran 2001.

⁶⁸ *Kitabü'l-Mesalik ve'l Memalik İstahri*; Ebû İshak İbrahim b. Muhammed el-İstahri el-Farisi (ö. 340/951-52'den sonra).

⁶⁹ *Nüzhetü'l Kulüb*; Hamdullah el-Müstevfi'nin (ö. 740/1340'tan sonra) coğrafya ve kozmografya dair eseridir.

İranlı elyazması uzmanlarının ve araştırmacıların kanaatlerine göre Behmen Mirza Kütüphanesi'nin eserleri Tiflis'te Kekelidze Enstitüsü'ne⁷⁰ devredilmiştir. Elimizde bulunan eser, bu görüşün doğru olmadığını ispat etmiş olmakla beraber, Türkiye'nin başka devlet kütüphanelerinde ya da şahsi koleksiyonlarında muhtemel diğer eserlerin bulunması ihtimalini de güçlendirmiş olur. Aynı zamanda araştırma sürecinde Azerbaycan Ulusal Bilimler Akademisi Muhammed Fuzuli Adını Taşıyan Yazmalar Enstitüsü'nün 9 koleksiyonundan birini teşkil eden Behmen Mirza Koleksiyonu'ndan, farklı konularda 21 elyazması eser listelenmiştir.

Şimdilik bu eserin İstanbul'a geliş hikayesinin nasıl olduğu hala aydınlanmamıştır. İstanbul Üniversitesi'nde bulunan *Riyazü'l-Cenne* adlı eserin 327. varlığında kütüphaneci Sabri Kalkandelen (d. 1862- ö. 8 Nisan 1943)⁷¹ tarafından sayfa numaralarının kayması hakkında yazılan 9 satırlık ihtar notu şöyle tahrir edilmiştir:

İhtar

“Kable't-Tamir bu kitaba varak numarası terkîm eden zat 322 numaradan sonra 323 yazacak iken sehven 333 kaydetmiş ve ila nihaye numarayı o suretle teselsül ettirmiştir. İşbu nüshanın 283 numaralı varakından başlayan fihrist-i umumi de o teselsül üzerine tertip edilmiş olduğundan numaraların tashihiye imkân kalmamıştır. Binaenaleyh son varaktaki numara adedinden on adedin tenzilinden sonra aded-i evrak tahakkuk eder.”⁷²

7 Eylül 1926

⁷⁰ Tiflis'te Kekelidze Enstitüsü'nün Farsça Elyazmaları Kataloğu, İran'da Dışişleri Bakanlığı Yayınları'ndan 2005-2008 yılları arasında 3 cilt olarak yayımlanmıştır.

⁷¹ Sabri Kalkandelen, (1862, Kalkandelen, Osmanlı İmparatorluğu - 8 Nisan 1943, İstanbul, Türkiye) şair ve kütüphanecidir. II. Abdülhamit devri ve sonrasında Yıldız Kütüphanesi Müdürlüğü (İmparatorluk Kütüphanesi müdürü), İstanbul Üniversitesi kütüphane müdürlüğünü yapmış kişidir. Notu yazan şahsın adı 11.01.2023 tarihinde T9890 katalog defterinin yazısıyla not yazısını kıyaslayarak elde edilmiştir.

⁷² Tamir öncesi bu kitabın varak sayısını yazan şahıs 322'den sonra 323 yazması gerekirken yanlışlıkla 333 yazarak sona kadar sayı sırasını devam ettirmiştir. 283. sayfadaki fihrist varak sayılarıyla aynı olduğu için düzeltilmeye imkan bulamamıştır. Böylece son varak numarasından 10 çıkarılırsa evrak sayısı doğru olur.

İstanbul Üniversitesi, kayıt tarihi olarak şimdilik elde bulunan tarihi yani 7 Eylül 1926 yılını göstermektedir. İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı Nadir Eserler Kütüphanesi Farsça elyazmaları demir baş defterinin 176. sayfasında ilk eser olarak *Riyazü’l-Cenne* eserinin giriş kaydında eserin Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi’ne ait olduğu beyan edilmiştir.⁷³

Alim Hasan Zunuzi’nin Tebriz, Hoy, Kerbela, Meşhed, İsfahan gibi önemli merkezlerde kendi döneminin ilim ve bilim hocalarından Tufarganlı Mevlana Muhammed Şefi, Mevlana Molla Abdul Nebi, Muhammed Bakır Vahid Behbehani, Mirza Muhammed Mehdi Şehristani ve Ağa Seyit, Mirza Muhammed Mehdi Ali gibi alimlerinden aldığı matematik, Kur’an, Hadis ilmi ve diğer alanlarda aldığı eğitimlerin katkılarıyla 1802 yılında bitirmiş olduğu ansiklopedik bir eser olan *Riyazü’l-Cenne*, XIX. yüzyıl Türk- İslam dünyasının temel eserlerinden sayılmaktadır. Türkçe, Farsça ve Arapçaya hakim olan Hasan Zunuzi’nin Türkçe kaleme aldığı eserin tezhibi ve ciltlemesi Türk coğrafyasında yapılmış olup yine bir Türk şehzadesi olan Abbas Mirza oğlu Behmen Mirza’ya hediye edilmiştir. Hasan Zunuzi eserini yazarken bilimsel araştırma tekniklerine ve etik kurallarına riayet ederek kullandığı kaynakların adlarını vermiştir. 19. yüzyılın ilk yarısındaki sosyo-siyasi koşullar, eğitim sistemi ve kaynak kitapların elde edilmesindeki zorluklar göz önünde bulundurulursa çeşitli konuların harmanlanarak bir eserde sunulmasının ne denli değerli ve önemli olduğu anlaşılacaktır. Ayrıca Zunuzi, kendi eserinden yararlanacak yazarların dikkatli olması gerektiğine vurgu yaparak son sayfada (578a) şunları yazmaktadır: “*İstinsah konumuna gelince mütedeyyin ve bilgin, nasıl yazılacağını bilen, benim yazılarımı kendi istediği gibi değil olduğu gibi yazan bir katip olmalıdır.*” Nitekim Türkçe bir dörtlükte de bu konuya değinilmiştir:

*Kalem olsun eli ol katib-i bed-tahririn
Ki sevad-i rakami surumuzu şur eyler
Gah bir harf sükutıyla kılır nadiri nar
Gah bir nukta kusuriyle gözi kör eyler (Fuzuli).⁷⁴*

⁷³ Demir Baş defterde eski kayıt numarası 2179’dur.

⁷⁴ Kötü yazan katibin parmakları kuruyup kalem olsun! Çünkü yazışındaki hatalarla “düğün” sözünü “gürültü” şeklinde yazar. Çünkü sözün Farsçasında 3 nokta hatalı artırılınca acı anlamı vermektedir. Bazen bir harfi eksik koyup “nadiri nara (ateşe)” çevirir; Bazen de, harften bir nokta düşürerek “gözü kör” eder. Bkz. Muhammed bin Süleyman Fuzuli, *Şiir Divanı*, Haz. Hüseyin Muhammedzade, Ahter Yayınları, Tebriz 2011, s. 151.

Hasan Zumuzi sahtekar insanlara da dikkat çekerek intihal konusunda şunları aktarmıştır: *“Bir şahıs bu mecmuayı okumak için emanet aldı, sonra belli oldu kendi adına eser yayımlamıştır.”*⁷⁵

Tarih Açısından 6. Ravzanın Önemi

Hasan Zumuzi 6. ravzada, çeşitli tarih kaynaklarından yararlanarak Hazreti Adem'den Kaçar Hanedanı'na kadar dünya tarihinin özetini kaleme almıştır. Hazreti Adem'den Hz. Muhammed'e kadar olan süreci şöyle anlatmaktadır:

*“Hübut-u Adem'den Hazreti Muhammed'e dek geçen 6216 yıl⁶ Hübut-u Adem'den Nuh Tufanı'na kadarki 2240 yıldır. Nuh Tufanı'ndan Hz. İbrahim'in doğumuna kadarki 1079 yıl, Hz. İbrahim'den Hz. Musa'nın vefatına kadarki 545 yıl, Hz. Musa'nın ölümünden Nebukadnezar Devleti'ne kadarki 979 yıl, Nebukadnezar Devleti'nden İskender'in Daraya galebesine kadarki 434 yıl, İskender'den İsa'nın doğumuna kadarki 330 yıl, İsa'nın doğumundan Hatem-ül Enbiya Hz. Muhammed'in veladetine kadarki 579 yıl, İsa'nın doğumundan Hz. Muhammed'in hicretine kadarki 632 yıldır.”*⁷⁷

İslam'dan önceki ve sonraki hükümdarlar başlıklı altıncı ravzada İslam'dan önceki 25 devlet, İslam devletleri olan 108 devletin adları, hükümdar sayıları, başkentleri, kuruluş tarihleri, yıkılış tarihleri, hüküm süreleri tablo şeklinde kaleme alınmıştır. Bu tablo dışında 493b-541a varaklarında hükümdarların adları ve dönemlerindeki olayların özeti anlatılır.

⁷⁵ Abdül Restul bin Muhammed Hasan Zumuzi, “رياض الجنة الجنة”, *İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Farsça Elyazmaları*, NEKFY00001, varak: 578a, Hoy 1802 (Hicri 1042).

⁷⁶ *Ebü'l-Fida (ö. 732/1331) el-Muhtasar fi ahbari'l-beşer*; Eyyûbi hanedanına mensup melik, tarihçi ve coğrafyacısıdır. Bkz. Abdülkerim Özeydin, “Ebü'l-Fida”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 10, TDV Yayınları, İstanbul 1994, ss. 320-321.

⁷⁷ Muhammed Hasan Alhüseyni Zumuzi, “رياض الجنة الجنة”, *İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Farsça Elyazmaları*, No: NEKFY00001, Altıncı Ravza, varak: 493b-497a, Hoy 1802 (Hicri 1042).

Altıncı ravzanın ilk kısmı İslam’dan önceki devletlerden (Pişdadiler⁷⁸, Keyaniler⁷⁹, Eşkanian⁸⁰, Sasaniler⁸¹) Pişdadilerin on bir hükümdarını *Kiyumers*, *Hüşteng*, *Tehmures*, *Cemşid*, *Zahhak*, *Feridun*, *Menüçehr*, *Nozer*, *Afeasyab*, *Zu*, *Gerşasf* olarak sıralar.

Keyanilerin hükümdarları: *Keykubat*⁸², *Keykavus*⁸³, *Keyhüsrev*⁸⁴, *Luhraşb*, *Güştasb*, *Behmen*, *Hümay*, *Darab*, *İskender* olarak verilmiştir.

Eşkanianların hükümdarları:⁸⁵ *Eşk bin Eşkan*, *Şapur bin Eşk*, *Behram bin Şapur*, *Belaş bin Behram*, *Hurmuz bin Belaş*, *Firuz bin Hurmuz*, *Belaş bin Firuz*, *Hosro bin Belaş bin Hurmuz*, *Belaşan bin Belaş*, *Erdevan bin Belaşan* olarak verilmiştir.

⁷⁸ *Pişdadiler*; Pers mitolojisi, Avesta ve Şehname’ye göre İranlıların ilk hanedanıdır. Pişdadiler sülalesinin Pers topraklarına hükmeden ilk kralların bu sülaleden geldiği ve kralların bazılarının binlerce yıl hüküm sürdüğü söyleniyor. Bkz. Mehmet Kanar, “Şahname”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 38, TDV Yayınları, İstanbul 2010, ss. 289-290.

⁷⁹ Milattan önce 900-775 yılları arasında İran’da hüküm süren bir hanedanıdır. Bkz. Rıza Kurtuluş, “Keyaniler”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 25, TDV Yayınları, Ankara 2022, ss. 345-346.

⁸⁰ *Part İmparatorluğu*; Arşak İmparatorluğu (Orta Farsçada Eşkanian) olarak da bilinen, eski İran’da önemli bir siyasi ve kültürel güç olup Medlerden ve Ahamenişlerden sonra gelen üçüncü yerel hanedanlıktır. Bkz. Kayler Yang ve Roman Girişmen, *İran-i Bastan*, Farsçadan Çev. Yakup Ajend, Muli Yayınları, Tahran 2005.

⁸¹ 226-651 yılları arasında hüküm süren bir İran hanedanıdır. Bkz. Yang ve Girişmen, *a.g.e.*, ss. 91-99.

⁸² *Keykubad*; Pers mitolojisinin ve Şehname’nin mitolojik bir karakteri. İran’ın Pişdadilerden sonra yönetime gelen Keyaniler sülalesinin ilk hükümdarıdır. Key lakabını ilk kez kullanmış ve adaletiyle nam salmıştır. Yüzyıla yakın hükümdarlık yapmıştır. Kendisinden sonra tahta oğlu Keykavus geçmiştir. Bkz. Kanar, *a.g.m.*, ss. 289-290.

⁸³ *Keykavus*; İran’ın mitolojik şahı ve Şehname’nin meşhur bir karakteri. Keykubad’ın oğlu, Siyavuş’un babasıdır. Keyaniler sülalesinin ikinci hükümdarıdır. Rüstem’in yardımıyla 100 yıl İran’ı yönetir. Tahtı torunu Keyhüsrev elinden alır. Keykavus tarafından Çin’e kadar uçması için yaptırılan uçan tahtı efsanevidir. Bkz. Kanar, *a.g.m.*, s. 289.

⁸⁴ Keyhüsrev; İran’ın Keyaniler sülalesinin efsanevi hükümdarı ve Şahname’nin karakterlerinden biridir. Bkz. Kanar, *a.g.m.*, s. 290.

⁸⁵ Rawzat aş-şafā’ fī sīrat al-anbiyā’ w-al-mulūk w-al-khulafā’ روضة الصفا في سيرة الانبياء والملوك والخلفاء . Bkz. Yang ve Girişmen, *a.g.e.*, ss. 64-109.

Sasanilerin hükümdarları: *Babekan oğlu Erdeşir*⁸⁶, *Erdeşir oğlu Şapur*⁸⁷, Şapur oğlu Hurmuz⁸⁸, *Behram bin Behram bin Hurmuz*⁸⁹, *II. Behram oğlu Nersi*, *Nersi oğlu Hurmuz*, *Hurmuz oğlu Şapur*, *Erdeşir bin Hurmuz*, *Şapur bin Şapur*, *Behram bin Şapur*, *Yezdicerd Esim*, *Behram gur bin Yezdicerd Esim*, *Yezdicerd bin Behram gur*, *Hurmuz bin Yezdicerd bin Behram gur*, *Firuz bin Yezdicerd*, *Belaş bin Firuz*, *Kubat bin Firuz*, *Enuşirvan bin Kubat*⁹⁰, *Hurmuz bin Enuşirvan*, *Husrü Perviz bin Hurmuz*⁹¹, *Şiruye bin Perviz*, *Erdeşir bin Şiruye*, *Kerani*, *Human*, *Kesra bin Kubad bin Hurmuz*, *Turan Doht binti Perviz*, *Azermidoht binti Perviz*, *Ferruhzad bin Husrü*, *Yezdicerd bin Şehriyar bin Perviz bin Hurmuz bin Enuşirvan* olarak verilmiştir.⁹²

Alim Hasan Zumuzi İslam devletlerini 47 kısımda sıralayarak şöyle zikretmiştir: 1. *Emeviler* 14 kişi;⁹³ 2. *Abbasiler* 37 halife; 3. *Endülüs vilayetinin sadatından* 10 kişi; 4. *Yemen sadatından* 7 kişi; 5. *Mekke-i Mükerreme hakimler ve şeriflerinden* 25 kişi; 6. *İsmailiyyun Mısır ve Fas* 14 kişi, *İran* 8 kişi; 7. *Gilan ve Mazenderan sadatından* 11 kişi; 8. *Beni Ziyat* 7 kişi; 9. *Büveyhiler* 17 kişi; 10. *Hamdaniler Musul* 5 kişi; 11. Musul'da *Beniakil oğulları* 10 kişi; 12. *Beni Esat (Mezitli)* 7 kişi; 13. *Tahiriler* 6 kişi; 14. *Saffariler* 3 kişi; 15. *Samaniler*

⁸⁶ I. Erdeşir ya da Erdeşir-i Babekan (اردشیر بابکان; Babekoğlu Erdeşir), Sasani İmparatorluğu'nun kurucusu ve ilk hükümdarıdır. İsmi, Artaxares, Artaşastra ve Artakşathra olarak da geçer. Bkz. Yang ve Girişmen, *a.g.e.*, ss. 31-131.

⁸⁷ I. Şapür (Farsça: شاپور اول), ikinci Sasani Şahıdır. Hükümdarlığının yılları genellikle 241 - 272 olarak verilir, fakat babası I. Erdeşir'in 241 yılında ölmesinden önce de babasıyla beraber krallık yapmış olması muhtemeldir. Bkz. Yang ve Girişmen, *a.g.e.*, ss. 94-138.

⁸⁸ I. Hürmüz, 272 - 273 yılları arasında İran'daki Sasani Devleti'nin kralıydı. Bkz. Yang ve Girişmen, *a.g.e.*, ss. 96-105.

⁸⁹ I. Behram (Hicri 273-276), Sasani Devleti'nin dördüncü hükümdarıydı. Sadece bir sene tahtta kalan kardeşi I. Hürmüz'den (272-273) sonra kral oldu. Bkz. Yang ve Girişmen, *a.g.e.*, ss. 96-105.

⁹⁰ I. Hüsrev ya da Farsçada bilinen haliyle Enuşirvan (Farsça: انوشیروان, ölümsüz ruh), Adil Enuşirvan adıyla da tanınan 531-579 yılları arasında Sasani İmparatorluğu'nun hükümdarıydı. Bkz. Yang ve Girişmen, *a.g.e.*, ss. 99-115.; Kanar, *a.g.m.*, s. 290.

⁹¹ II. Hüsrev (klasik kaynaklarda Chosroes II; Modern Farsça: Husrō), ayrıca Hüsrev Perviz (Farsça: خسرو پرویز/Muzaffer Hüsrev), bir yıl kesinti hariç 590'dan 628'e kadar hüküm süren İran'ın son büyük Sasani kralı (şah) olarak kabul edilir. Bkz. Yang ve Girişmen, *a.g.e.*, ss. 99-138.

⁹² Muhammed Hasan Alhüseyni Zumuzi, "Riyazü'l-Cenne ریاض الجنة", *İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Farsça Elyazmaları*, No: NEKFY00001, Altıncı Ravza, varak: 493b-497a, Hoy 1802 (Hicri 1052).

⁹³ *Sadat*; Hz. Peygamber'in soyundan gelenleri ifade eden, sözlükte "efendi", "bey", "önder", "sahip", "faziletli", "kerim" gibi anlamlara gelen *seyyid* kelimesinin çoğuludur. Bkz. Mustafa Sabri Küçüktaşçı, "Seyyid", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 37, İstanbul 2009, s. 40.

9 kişi; 16. *Gazneliler* 16 kişi; 17. *Gurlular* 5 kişi; 18. *Selçuklu İran’da* 14 kişi, Kırman 11 kişi, *Rum* 11 kişi; 19. *Harezmşahlar* 9 kişi; 20. *Atabeyler Fars* 11 kişi, *Şam Diyarbakır* 9 kişi, Irak Azerbaycan 6 kişi; 21. *Karahutaylar* 14 kişi; 22. Türk ve Moğol 21 kişi; 23. *Çobanoğulları* 4 kişi; 24. *İlhanlılar* 4 kişi; 25. İncular 3 kişi; 26. *Muzaffariler* 7 ya 8 kişi; 27. *Kart Gazne* ve *Horasan* 8 kişi; 28. *Serbedariler* 12 kişi; 29. *Timur* ve *Babürlüler* 21 kişi; 30. *Kara Koyunlu* 4 kişi; 31. *Ak Koyunlu* 9 kişi; 32. *Abdul Mümin* 13 kişi; 33. *Gilan Alevileri (Karkıya)*; 34. *Mazenderan Mar’şî Alevileri*; 35. *Bavendiye* 29 kişi; 36. *Celaviye* 7 kişi; 37. *Rüstem dar*; 38. *Al-i Kıyumers*; 39. *Huzistan Muşaş’ sadatı*; 40. Osmanlı III. Selim⁹⁴ dönemi devam etmektedir; 41. *Özbekler*; 42. *Safeviler*; 43. *Galcanı Afganlar*; 44. *Nadir Şah Afşar*; 45. *Afganlar*; 46. *Zendiye*; 47. *Kaçarlar*.

Bu bölümde Alim Hasan Zunuzi, Reşidüddin Fazlullāh-ı Hemedani’nin (ö. H. 718/ M. 1318) *Camiü’t-Tevarih* adlı eserinden faydalanarak Moğolların “Ergenekon Destanı’na vurgu yapmaktadır.⁹⁵

Eserin 413b numaralı sayfasına tezkire yazan Lütfuli, Bigdeli’nin tercüme-yi halini anlattığı bölümde Bigdeli boyunun şeceresini zikrederken Oğuz Han evlatlarını da sayar.

Eserin Sayfa Tasarımında Bazı Farklılıklar

255b (derkenar 68 satır iri kalem).183b tezhibin bir kısmı şiir sebebiyle yapılmamıştır. Behmen Mirza kütüphanesine giriş kaydı 283/4a ve 0a varakta da aynı bilgiler mevcuttur. 398a’da Behmen Mirza kaşesi ve kütüphanesine giriş tarihli yazı, kitap yazarı verilmiştir. 389a’da derkenarın son kısmında satır arası boşluk vardır. 414a’da satır arası 2 yerde boşluk vardır. 447a’da sayfanın dış tasarımı farklı, sayfa arasından derkenar kısmı 1 cm artırılmıştır. 448b’de Hüseyin Kulu Han kaçır düğününden bahsedilir. 468b’de metin arası 2 satırda boşluk bulunur. 469a’da metin ve derkenar arası satırlarda boşluk bulunur. 469b, 470a, 470b, 471a ve 471b’de metin ve derkenar arası satırlarda boşluk bulunur, tezhip yeri çizilmiştir ama boştur. 472a’da metin arası satırlarda boşluk bulunur. 474b satır arası boşluktur. 480b ve 485b’te sayfanın alt sol kısmı metne

⁹⁴ *III. Selim (Selim-i salis)*; 28. Osmanlı padişahı (1789-1807) olup divan edebiyatındaki mahlası “İlhamî”dir. Bkz. Kemal Beydilli, “Selim III”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 36, TDV Yayınları, İstanbul 2009, ss. 420-425.

⁹⁵ Abdu’l Resul bin Muhammed Hasan Zunuzi, “Riyazü’l-Cenne ریاض الجنة”, *İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Farsça Elyazmaları*, No: NEKFY00001, varak: 516b, Hoy 1802 (Hicri 1042).

bir satır fazla yazı yazarak tasarım değişmiştir. 488b’de metinde bir satır boşluk vardır. 495a’da sayfanın alt kısmı sol yanda metin ile derkenar çizgisini bir kısmı çizilmemiştir. 503b’de derkenar kısmında bir satır fazla yazı bulunmaktadır. 507b’de metnin sol kısmında dikey yazılmış bir satır yazı vardır. Dizayn değişmiştir. 519b’de derkenarda iki kelime dışarıda yazılırken tasarım değişmiştir. 529b’de sayfanın sol kısmında derkenar ve metin kısmında bir satır fazla yazı olunca tasarım değişmiştir. 530a’da sayfanın yukarı kısmında derkenara bir satır fazla yazı yazılmış, metin ve derkenarı ayıran çizgi üzerinde yazı mevcuttur. 539a’da metin ve derkenar arasındaki çizgi yerine bir kısım yazı verilmiştir. 543b’de sayfanın sol kısmında metin dışı bir satır yazı vardır tasarım değişmiştir. 544a’da metinde 24. satır sonu üzeri çizilmiştir. 557a’nın 13. satır aynı yeri boş bırakılmış. 578b boştur ama yıldızlı cetvel vardır. 495b’nin 25. satırda bir kelime sonradan silinmiştir. 451b’de düzeltme vardır. 557a’nın metni 20. satır melik kelimesi çizilip üzerine farklı kalem ile Hâce yazılmıştır. 220a’da bitkisel reçete verilmiştir.

Eserde Olan Şüpheli Bölümler

Eserin iki yerinde 283/4a sayfaya yapıştırılmış bir kâğıt parçası sayfadan koparılmıştır aynı durumda arka cildin iç tarafında bal mumuyla yapıştırılan bir mektup koparılmış ve mektup köşeleri tespit edilmiştir.⁹⁶

Arka cildin iç tarafından koparılan mektubun balmumu hala ciltte mevcuttur. Balmumu mühür üzerinde gotik harflerle “A.C” ifadesi basılmıştır.⁹⁷ Eserin 6. ravzasında İslam’dan önceki hükümdarlar bölümünde Eşkanian Devleti’nin tarihi anlatılırken 495b’nin 25. satırında bir kelime sonradan silinmiştir.⁹⁸

Eserin son sayfası olan 578a’da Cafer bin. Zeynelabidin Karacadağı’nın adı geçen paragrafta kırmızı mürekkeple yazılan şahıs adı silinip yerine farklı bir kırmızı mürekkeple 1018 adedi yazılmıştır. Ebcet hesabıyla bakılınca 1018, Oktay adına tekabül etmektedir. Kaçar hanedanında Feth Ali Şah torunu olan Oktay Kağan Mirza bin Şücaü’l-Saltana adlı bir şair zat bulunmaktadır. Bu ad ve ebcet hesabının arasında bir münasebetin olup olmadığından hala emin

⁹⁶ Bkz. Ek-3.

⁹⁷ Bkz. Ek-4.

⁹⁸ Bkz. Ek-5.

değiliz. Eserde 283/4a, 398a ve 0a sayfalarında da Behmen Mirza Kütüphanesi’ne giriş kayıt kısmının altında aynı adette yani 1018 adet olduğu not edilmiştir.⁹⁹

Eserin İstinsah Tarihi Açısından Önemi

İran’da bulunan 9 nüshanın en eskisi olarak, Hicri 19 Muharrem 1265 tarihli, Tahran Melik Kütüphanesi’ndeki el yazması sayılmaktadır. İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı Nadir Eserler Kütüphanesi Farsça Elyazmalar Bölümü’nde NEKFY00001 numaralı demirbaş olan *Riyazü’l-Cenne*’nin istinsah Hicri 30 Ramazan 1242 yılına aittir. Elimizde bulunan eser *Riyazü’l-Cenne*’nin istinsah tarihini 23 yıl daha eskiye götürmektedir.

Sonuç

Tarih konulu her el yazmada müellifler kendi döneminin kültürel düşüncelerini inceden inceye eserlere aktarmışlardır. Dini inançlar, devlet çıkarları, hükümet görüşleri her zaman yazılmış bulunan eserleri olumlu ya olumsuz etkilemiş durumdadır. Geçmiş zamanda olumlu düşünülen yorumlar gelecekte olumsuz algılanabilir. Tarih anlayışını doğru anlamak için konular üzerinde bütüncül ve genel hatlarıyla mütalaa etmek önemlidir. Bu ortak ve akılcı tarih anlayışını elde etmek için yapılması gereken işlerden birisi; Türkiye ve başka ülkelerin kütüphanelerinde bulunan Farsça el yazma eserlerinin özenle incelenip bilim dünyasına sunulması, kültür dünyamızın ve medeniyetimizin gelişmesinde katkı sağlayabilecek önemli bir çalışmadır. Çeşitli konularda farklı coğrafyalarda kaleme alınan Farsça el yazmaların katalog bilgilerinin yanında içeriklerinin de incelenmesi ve Türkçeye kazandırılması sonucunda Doğu ve Batı dünyasının tarihi, kültürel, siyasi süreçlerinin başlangıcı, gelişim ve değişim perspektifi daha iyi idrak edilerek günümüzdeki olayların yorumlanmasına faydalı olacağı söylenebilir.

Makaleye konu olan eserin incelenmesi sonucunda görüldüğü gibi Türk coğrafyasında Türkler tarafından Farsça, Arapça ve diğer dillerde yazılmış eserlere rastlamak mümkündür. Her eserin incelenip gün ışığına çıkmasıyla bilim dünyasındaki görüş ve söylemlerin değişmesine şahit oluyoruz. Nitekim incelediğimiz Abdülresul oğlu Muhammed Hasan Zunuzi’nin 1802 yılında bitirmiş olduğu *Riyazü’l-Cenne* adlı bu eser Behmen Mirza Kütüphanesi’ne ait olmakla

⁹⁹ Bkz. Ek-6.

birlikte İran'da Behmen Mirza Koleksiyonu hakkında olan kanaatleri değiştirmiştir. Türkiye kütüphanelerinde Behmen Mirza Koleksiyonu'na ait ilk eser *Riyazü'l-Cenne* olmakla beraber başka eserlerin de bulunması kuvvetle muhtemeldir. Bu koleksiyon dışında başka şahısların da eserleri kütüphanelerde mevcuttur. Bilimsel çalışmalar sayesinde bu gibi koleksiyonların bulunmasını temenni ediyoruz.

KAYNAKÇA

- ABDUL HASAN Tahir Mirza, *Divani Tahir*, şuşa 1913; Mesut Se'd Salman, *Divani Mesut*, yy. 1638.
- ABİVERDİ Envari Ohededdin, *Divani Enveri*, Katip Abül Hasan Cerbadığanı, yy. 1600.
- AHMEDİ, Hüseyin, "Behmen Mirza ve şekername-i şahenşahi", *Kitab-i Mah Tarih ve Coğrafya*, Tahran 2005, ss. 82-87.
- AKKAN, Erdoğan, "Irak", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 19, TDV Yayınları, Ankara 1999, ss. 83-85.
- ALGAR, Hamid, "Hasan El-Askeri, Hasan B. Ali", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 16, TDV Yayınları, İstanbul 1997, s. 289.
- AMANAT, A., "Aqasi", *Encyclopaedia Iranica*, II/2, ss. 183-188. URL: <https://iranicaonline.org/articles/aqasff-ujuli-mnsz-adras-ivxni-ca> , Erişim Tarihi: 06.03.2023.
- ARUÇI, Muhammed, "Ülü'l-Azm", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 42, TDV Yayınları, İstanbul 2012, ss. 294-295.
- BEYDİLLİ, Kemal, "Selim III", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 36, TDV Yayınları, İstanbul 2009, ss. 420-425.
- CAMİ Abdurrahman, *Çihil Hadis*, yy. ty.
- DİRAYETİ, Mustafa, "Fehristgan-ı Noshehaye Hattiy-i İran", *FENXA*, İran İslam Cumhuriyeti Milli Kütüphane ve Esnad Kurumu, C. 17, 1. Bölüm, Tahran 2012, ss. 298-299.
- ERSÖZ, İsmet, "Ashab-ı Kehf", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 3, TDV Yayınları, İstanbul 1991, ss. 465-467.
- FUZULİ, Muhammed bin Süleyman, *Şiir Divanı*, Haz. Hüseyin Muhammedzade, Ahter Yayınları, Tebriz 2011.

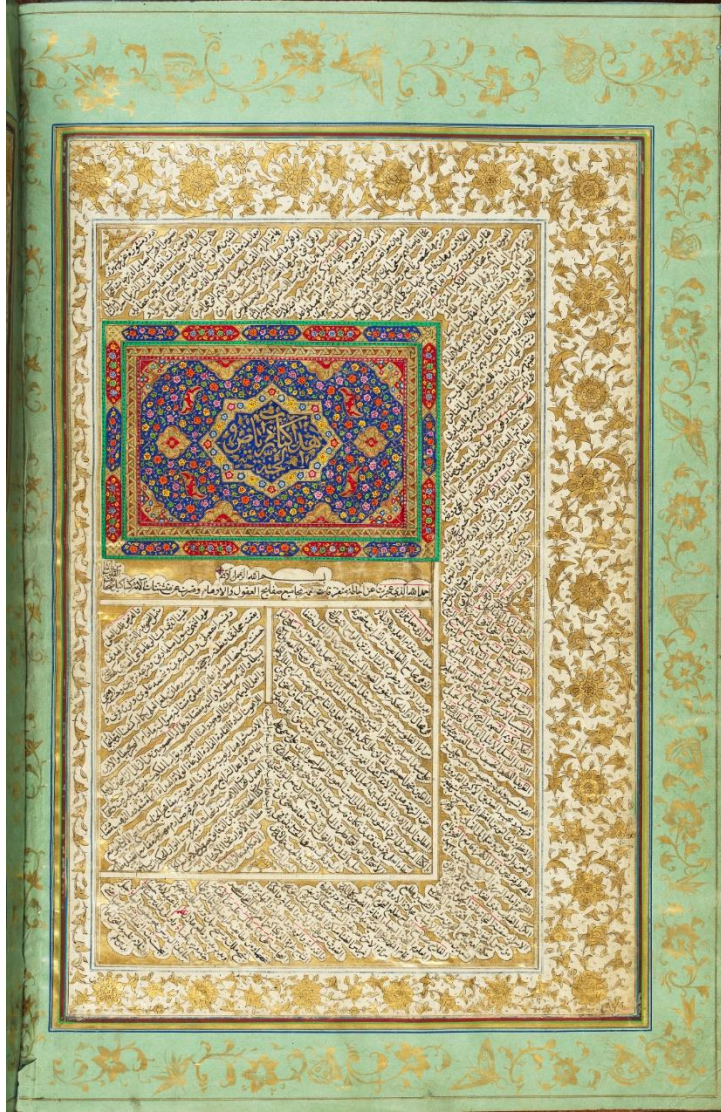
- HAMAVİ, Yakût el, *Mücemu’l Büldan ve Mesalik vel Memalik*, Sazman Miras Ferhengi Yayınları, Çev. Ali Naki Veziri, Tahran 2001.
- HANDEMİR, *Habibü’s Siyer*, yy. 1603.
- HARMAN, Ömer Faruk, “Kudüs”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 26, TDV Yayınları, Ankara 2002, ss. 323-327.
- HAZRETİ ALİ, *Ali bin Abu Talip Divanı*, Tebriz 1828.
- HERATİ Arif, *Guy o Çogan*, Şuşa 1870.
- HÜSEYİNİ Mir Muhammed Mü’min, *Tuḥfet’ül Mü’min*, yy. 1669.
- İRAKİ Ferideddin İbrahim ibni Şehriyar, *Divanı İraki*, yy. ty.
- İBNİVERDİ, Seraceddin, *Acaibü’l Buldan*, Farsçadan Çev. Muhammed Takeddomi Saberi, Astan Kods-i Razevi Kurumu, Tahran 2018.
- İTİMADÜ’S-SALTANA, Muhammed Hasan Han, *Ruzname Hatrat*, Haz. İreç Afşar, Emir Kebir Yayınları, II. Baskı, Tahran 1350, s. 283.
- KAÇAR Behmen Mirza, *Tezkire-yi Muhammed Şahi*, Katip Muhammed Hüseyin Tebrizi, Erdebil 1832.
- KAÇAR, Mahmut Mirza, *Tezkire-yi Gülişeni Mahmut*, İran Meclis Kütüphanesi Farsça El Yazmalar, No: IR10-19332, 45b-46a, Hicri 23 Şevval 1226 (Miladi 10 Kasım 1811).
- KANAR, Mehmet, “Şahname”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 38, TDV Yayınları, İstanbul 2010, ss. 289-290.
- KANDEMİR, M. Yaşar, “Kütüb-i Sitte”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 27, TDV Yayınları, Ankara 2003, ss. 6-8.
- KARABEGLİ, Seidullah, DEHQAN, Ali ve HÜNERVER, Necibe, “Moerrefi Nosheyi Hatti "Rozey-i Haftom Riyazülcenne Az Mirza Muhammed Hasan Zumuzi Huyı”, *Baharistani Sühan (Üç Aylık Dergi)*, C. 24, Hoy Kış 2013, ss. 197-216.
- KAZVİNİ Muhammed, *Ebvab’ül Cenân*, yy. 1863.
- KILAVUZ, Ahmet Saim, “Ali El-Hadi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 2, TDV Yayınları, İstanbul 1989, ss. 394-395.
- KILAVUZ, Ahmet Saim, “Zeynelabidin”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 44, TDV Yayınları, İstanbul 2013, ss. 356-366.

- KURTULUŞ, Rıza, “Keyaniler”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 25, TDV Yayınları, Ankara 2022, ss. 345-346.
- KÜÇÜKAŞÇI, Mustafa Sabri, “Seyyid”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 37, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2009, ss. 40-43.
- MERVEZİ Muhammed Sadık, *Tarih-i Cihan Ara*, yy. ty.
- MİRHAND, *Ravzatu’s-Safa*, Herat 1614-1622.
- MİRZA, Ahmet, *Tarih-i Azadi*, İntişarati Serv, Tahran 1983.
- NUR ALİYEV, Tahir, *El Yazma Koleksiyonlar Kataloğu*, Azerbaycan Ulusal Bilimler Akademisi Muhammed Fuzuli Adımı Taşıyan Yazmalar Enstitüsü, Bakü 2006, ss. 54-99.
- ÖZ, Mustafa, “Kerbela”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 25, TDV Yayınları, Ankara 2022, ss. 271-272.
- ÖZ, Mustafa, “Meşhed”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 29, TDV Yayınları, Ankara 2004, ss. 362-363.
- ÖZ, Mustafa, “Muhammed el-Bakır”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 30, TDV Yayınları, İstanbul 2020, ss. 504-505.
- ÖZ, Mustafa, “Muhammed El-Cevad”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 30, TDV Yayınları, Ankara 2020, ss. 512-513.
- ÖZ, Mustafa, “Musa el-Kazım”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 31, TDV Yayınları, Ankara 2020, ss. 219-221.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Ebü’l-Fida”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 10, TDV Yayınları, İstanbul 1994, ss. 320-321.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “İsfahan”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 22, TDV Yayınları, Ankara 2000, ss. 497-502.
- SAİM, Ahmet, “Ali e-Rıza”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 2, TDV Yayınları, İstanbul 1989, ss. 436-438.
- SEMERKENTİ Devletşah, *Tezkire-yi Şuara*, Dezful 1609.
- ŞİRVANLI Afzeleddin, *Hakan-ı Şirvani Külliyyati*, yy. ty.
- ŞİRAZLI Adil, *Nesrul-Leali*, Katip Yusuf Şeyh Muhammed, yy. 1504.
- TEBATEBAN Hüseyin, *Mecmer Hüseyin Tebateban Divanı*, El Yazması, Tahran ty.

- TUSİ Zeyneddin, *Kimya-i Saadet*, yy. ty.
- YANG, Kayler ve GİRİŞMEN, Roman, *İran-i Bastan*, Farsçadan Çev. Yakup Ajend, Muli Yayınları, Tahran 2005.
- YAVUZ, Yusuf Şevki, “Arş”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 3, TDV Yayınları, İstanbul 1991, ss. 406-409.
- ZUHURI VE SENAN, *Mecmua Şiir Zuhuri ve Senan*, Katip Kaim Divane, yy. ty.
- ZUNUZİ, Abdu’l Resul bin Muhammed Hasan, “Riyazü'l-Cenne ریاض الجنة”, *İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Farsça Elyazmaları*, No: NEKFY00001, varak: 317b, 318a, 458b, 459a, 459b, 460a, 460b, 461a, 461b, 477a, Hoy 1802 (Hicri 1052).
- ZUNUZİ, Abdu’l Resul bin Muhammed Hasan, “Riyazü'l-Cenne ریاض الجنة”, *İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Farsça Elyazmaları*, NEKFY00001, varak: 578a, Hoy 1802 (Hicri 1052).
- ZUNUZİ, Abdu’l Resul bin Muhammed Hasan, “Riyazü'l-Cenne ریاض الجنة”, *İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Farsça Elyazmaları*, No: NEKFY00001, varak: 516b, Hoy 1802 (Hicri 1052).
- ZUNUZİ, Muhammed Hasan Alhüseyini, “Riyazü'l-Cenne ریاض الجنة”, *İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Farsça Elyazmaları*, No: NEKFY00001, Altıncı Ravza, varak: 493b-497a, Hoy 1802 (Hicri 1052).

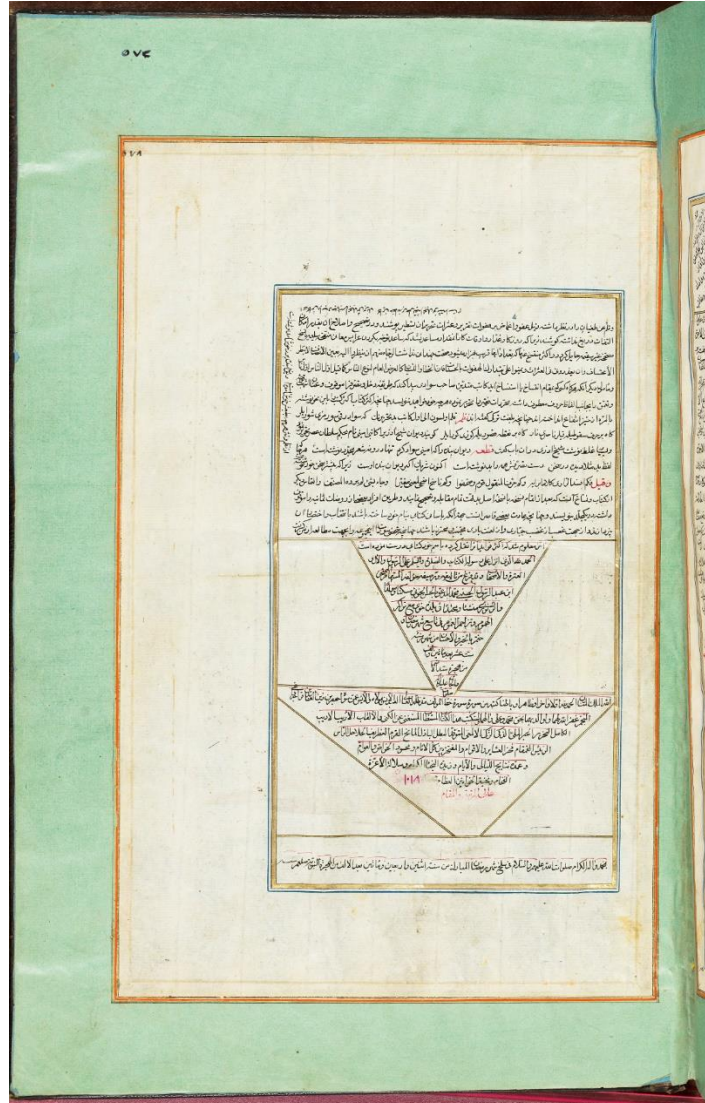
EKLER

EK-1

Ek1. Eserin başlangıç sayfası. Ob (varak 0)

EK-2

Ek-2. Eserin son sayfası. 578a

EK-3

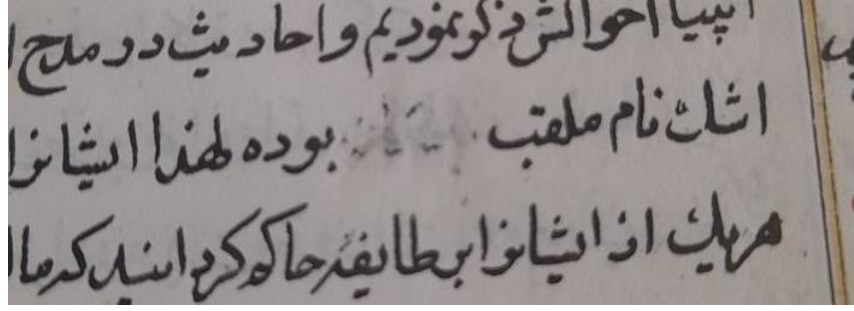
Ek-3. 283/4a sayfasında koparılmış bir kâğıt parçasının yeri.

EK-4.

Ek-4. Balmumu mühür üzerinde gotik harflerle "A.C" ifadesi basılmıştır. Arka cildin iç tarafında bal mumla yapıştırılan bir mektup koparılmış ve mektup köşeleri tespit ve kalan bal mum mühür.

EK-5

Ek-5. Eserin 6. ravzasında 495b'nin 25. satırında silinen bir kelime vardır.

EK-6

Ek-6. Son sayfa ketebe kısmı kelime silinip üzerine 1018 yazılmıştır.